

Gammelstads
kyrkstad

Tre världsarv i Norrbottens län

Laponia

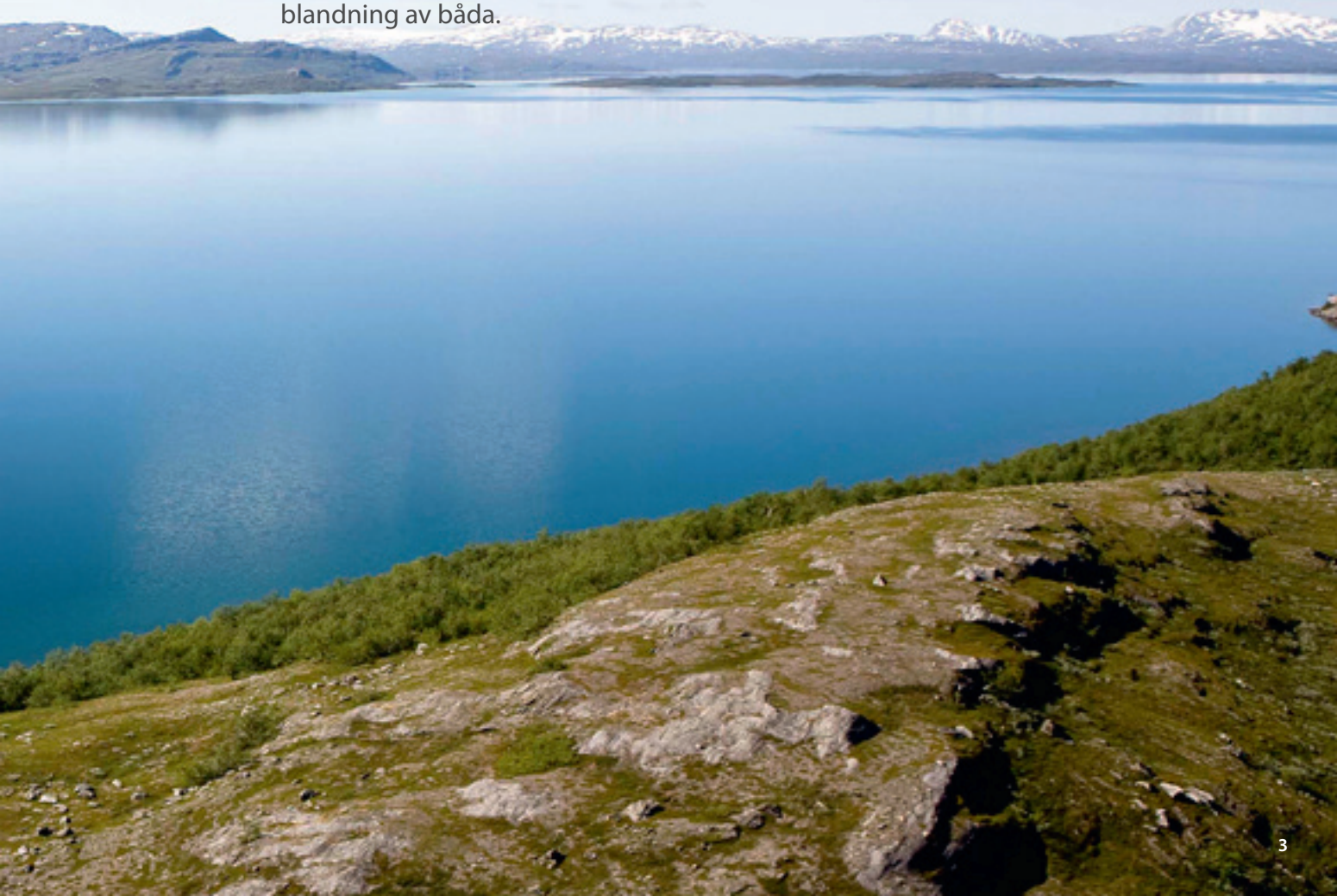
Struves
meridianbåge

Tre världsarv i norr

Tre av Sveriges femton världsarv ligger i Norrbottens län. Det är världsarven Laponia, Gammelstads kyrkstad och Struves meridianbåge. De är arv vi delar med hela mänskligheten samtidigt som de speglar vår egen historia. Här i norr har människor levt alltsedan den sista inlandsisen smälte – tack vare det som sjöarna, skogarna och markerna gav. Med tiden såg kungarna värdena som gömdes i landets nordligaste delar. Det gjorde också handelsmännen som färdades längs dess älvar och kuster. Samma väg for många vetenskapsmän för att göra nya värdefulla upptäckter.

Vad är ett världsarv?

Ett världsarv är ett kulturminne eller naturminne som är så unikt och värdefullt att det ses som en angelägenhet för hela mänskligheten. Det kan vara ett område, en plats, en miljö eller ett objekt som på ett unikt sätt berättar om jordens eller människans historia. Det är FN-organet Unesco som utser våra världsarv. För att upptas på den så kallade världsarvslistan ska det anses ha ett "enastående universellt värde" och uppfylla minst ett av tio ställda kriterier. Det finns tre slags världsarv: kulturvärldsarv, naturvärldsarv och en blandning av båda.

Laponia

Världsarvet Laponia är ett samiskt kulturlandskap, med flera tusen år gamla spår efter mänsklig verksamhet, och är samtidigt Europas största sammanhängande naturlandskap.

Området är ett framstående exempel på hur jorden har utvecklats framför allt geologiskt, och hur ekologiska och biologiska förändringar sker i dag. Ur Unescos motivering

Ett samiskt kulturlandskap

Med sina fjällområden, gammelskogar och vidsträckta myrar utgör Laponia ett område som är tre gånger så stort som Gotland. Tack vare de höga naturvärdena, spåren av historiskt bruk och den levande samiska kulturen utsåg Unesco området till världsarv 1996. Inom världsarvet ligger Sveriges fyra största nationalparker och två naturreservat.

Som en av få platser på jorden hittar man i Laponia geologiska formationer som vittnar om vår planets tillkomstshistoria. För omkring 10 000 år sedan kom de första människorna

till området. Här har varje bäck, berg, klippa, älv och sjö ett namn. Idag är Laponia ett hem och en arbetsplats för nio samebyar. Liksom sina förfäder använder dagens same markerna för renskötsel, jakt och fiske.

I Laponias fjäll, skog och vattendrag har en mångfald av arter funnit sin speciella livsmiljö. Människor, djur och växter har anpassat sig till kontrasterna mellan värme och kyla, mellan ljus och mörker, vind och lä, barmark och snö. Inte minst renens betesvandringar och de små gnagarnas livscyklar är drivkrafter i det ekologiska kretsloppet.

Foto: Håkan Hjort

Gråsidig. Foto: Jan-Erik Nilson

Norna i nationalparken Muddus/Muttos. Foto: Jörgen Naalisvaara

Fakta LAPONIA

- Laponia har en yta på 9 400 kvadratkilometer inom Jokkmokks och Gällivares kommuner.
- I världsarvet ligger nationalparkerna Padjelanta/Badjelánnda, Stora Sjöfallet/Stuor Muorkke, Muddus/Muttos och Sarek, samt naturreservaten Sjävjna och Stubbá.

Gammelstads kyrkstad

Gammelstad i Luleå är den största bevarade kyrkstaden i norra Skandinavien. Här finns mer än 400 kyrkstugor som använts tillfälligt vid religiösa högtider och helger.

Foto: Erik Holmstedt

Ett enastående exempel på den traditionella kyrkstad som finns i norra Skandinavien. Ur Unescos motivering

En samlingspunkt med anor

Med kyrkan som självklar samlingspunkt bevarar Gammelstads kyrkstad också en social tradition med gamla anor. Som världsarv berättar det mycket om hur det traditionella sättet att bygga och anlägga gatunät anpassade sig till rådande klimat och geografiska villkor. Redan på 1300-talet samlades här handlare, bönder och samer till marknad. När den nya stenkyrkan invigdes omkring år 1500, blev den centrum i en vidsträckt men glest befolkad socken med 47 byar och 400 gårdar. I slutet på 1500-talet införde staten kyrkogångsplikt i Sverige. De långväga kyrkobesökarna behövde nattlogi och kyrkstaden växte fram. Bönderna byggde sig övernattningsstugor på kyrkans mark runt

kyrkan – en liten stad av kyrkstugor. De användes inte bara vid kyrkhelger utan även vid marknader, ting och andra sammankomster. Kyrkstaden blev en mötesplats där man också bedrev handel, stiftade många nya bekantskaper och roade sig, inte minst ungdomarna. I anslutning till marknadsplatsen grundades borgarstaden Luleå 1621.

Än idag samlas kyrkstugornas ägare tillsammans med andra församlingsbor till kyrkhelger, marknader, föreläsningar och kurser. Under den traditionella konfirmationsläsningen före midsommar fylls kyrkstugorna som förr med ungdomar. Däremellan, nu som då, ligger kyrkstaden oftast tyst och öde.

Fakta GAMMELSTADS KYRKSTAD

- Världsarvet Gammelstad består av: Nederluleå kyrka, kyrkstugor och ett hundratal andra byggnader, samt gatunätets strukturer och kulturlager (fornlämning) under mark. Den levande kyrkstadsseden är ett vitalt inslag.
- I Gammelstad finns 405 stugor uppdelade i 552 kammare.
- Av Sveriges totalt 71 kyrkstäder finns idag endast 16 stycken kvar.

Mätningen var ett stort steg framåt
för vetenskapen. Ur Unescos motivering

Struves meridianbåge

Struves meridianbåge består av 265 mätpunkter utmed jordens meridian. Punkterna uppmättes i det som idag är tio länder och kom till genom ett internationellt projekt på 1800-talet. Syftet var att fastställa jordens form och storlek.

En mätning av stor betydelse

Struves meridianbåge är ett världsarv som uppmärksammar en vetenskaplig bedrift som förbättrade vår kunskap om jordklotet. Mellan 1816 och 1855 ledde den tysk-ryske astronomen Wilhelm Struve en rad omfattande mätningar av jordens yta. Han ville få klarhet i teorin om att vår planet var plattare vid polerna och alltså inte helt rund. Hans uppmätningar och metoder skulle visa sig få stor betydelse för utvecklingen av lantmäteri, med exakta kartor och vetenskapliga uppmätningar ute i fält.

Sju av de 265 punkter som togs fram i mätprojektet ligger i den svenska delen av Tornedalen. De fyra punkter som fått status som världsarv uppmättes på bergen Tynnyrilaki, Jupukka, Pullinki och Perävaara. Etappen i Tornedalen utfördes under sju år, 1845–1852, under ledning av Kungliga Vetenskapsakademien.

Uppmättningsmetoden som Struve använde kallas triangulering. Genom att mäta vinklar i trianglar utlagda på jordytan kunde man bestämma en punkts läge. Mätningarna blev förvånansvärt exakta. Genom dem kunde man fastställa ett långt segment av jor-

dens meridian. Det var inte bara ett vetenskapligt framsteg men också ett tidigt exempel på samarbete mellan forskare i flera länder. För samma typ av mätningar använder vi oss idag av satelliter och GPS-instrument.

Fakta STRUVES MERIDIANBÅGE

- Totalt uppmättes 265 punkter för meridianbågen.
- 34 punkter i Europa är med på Unescos världsarvslista. 4 av dem ligger i Norrbottens län.
- Med jordens meridian menar man en tänkt linje runt jordklotet mellan dess sydpol och nordpol.
- Punkterna går längs en 2 820 km lång sträcka: från Hammerfest i Norge till Izmail vid Svarta havet i Ukraina.

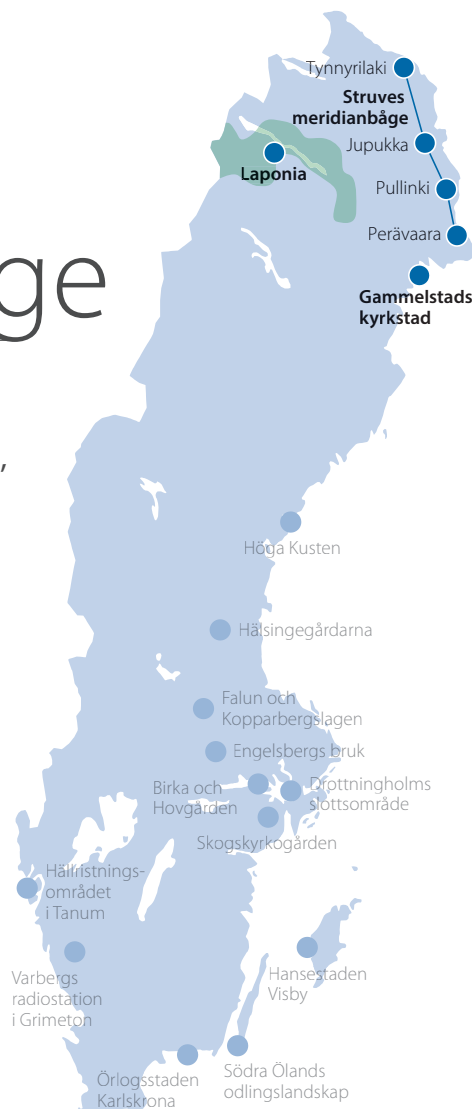
Vem tar hand om världsarven?

Det är alla nationers ansvar att världsarven tas om hand för kommande generationer. Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket är ansvariga för att Sverige uppfyller kraven i Unesco-konventionen om hur de ska förvaltas. Vart och ett har sina specifika förutsättningar och behov. Varje världsarv har ett särskilt förvaltningsråd där olika parter med intressen i världsarvet ingår. Det kan till exempel vara en ägare, en kommun och en länsstyrelse. Tillsammans har man ansvaret för att bevara, använda och utveckla sitt världsarv.

Världsarv i Sverige

1985 undertecknade Sverige Unescos konvention till skydd för världens natur- och kulturarv. Det betyder att vi åtagit oss att skydda våra egna världsarv för all framtid, men också att stödja andra länder att ta hand om sina.

Världsarv i Sverige

Länsstyrelsen
Norrbotten

Länsstyrelsen i Norrbotten 2015

ISSN: 0283-9636

Omslagsfoto fr. v.: Anders Alm,
Tomas Utsi, Carl-Johan Utsi